

**ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М.В. ПТУХИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ**

ТІЛІКІНА НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 314.7

**ТЕРИТОРІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ МОЛОДИ:
ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ РЕГУЛЮВАННЯ**

**Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Позняк Олексій Володимирович,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України,
завідувач сектору міграційних досліджень.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Романюк Михайло Дмитрович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
професор кафедри менеджменту та маркетингу;

кандидат економічних наук, доцент
Овчиннікова Олена Русланівна,
Хмельницький національний університет,
доцент кафедри автоматизованих систем і моделювання
в економіці.

Захист дисертації відбудеться «22» травня 2019 року о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Т.Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці *Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України* за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Т.Шевченка, 60.

Автореферат розіслано «19» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.В. Полякова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останніми роками в Україні відбуваються істотні зміни, які впливають на трудову діяльність людини та її соціально-економічне становище. Спад промислового виробництва, швидкозростаюча диференціація доходів призвели до диференціації регіонів на «відносно благополучні» та «неблагополучні». Одним з результатів такої диференціації стала зміна характеру регіональних міграційних процесів. Такі структурні перетворення активували процес руху населення, змінили співвідношення зайнятості та створили умови для нових видів і форм мобільності населення. В цих умовах особливого значення набула проблема територіальної мобільності молоді України, оскільки саме молодь є найбільш активною та мобільною категорією населення, проте має найменшу соціальну та психологічну захищеність і потребує особливої підтримки з боку держави та суспільства.

Дослідженню теорії мобільності присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців: А. Сміта (*A. Smith*), К. Маркса (*K. Marx*), Ф. Енгельса (*F. Engels*), Дж. Бекера (*G. Baker*), М. Тодаро (*M. Todaro*), Р. Штольберга (*R. Stolberg*) та інших. Вивченню процесів міжнародної міграції, нормативно-правовим аспектам регулювання міграційних процесів й удосконаленню механізмів їх регулювання присвячені роботи Т.І. Заславської (*Т.И. Заславская*), Л.Л. Рибаківського (*Л.Л. Рыбаковский*), Л.Е. Мінца (*Л.Ю. Минц*), В.І. Староверова (*В.И. Староверов*) та інших. Розвиток міжнародної міграції вивчають О.М. Білик, Г.В. Косовська, О.В. Крушельницька, С.І. Пирожков, О.А. Малиновська. Підходи щодо регулювання процесів сучасної міграції наводяться в публікаціях С.І. Бандура, Д.П. Богині, Т.А. Заяць, Е.М. Лібанової, О.Р. Овчиннікової, В.В. Онікієнка, О.В. Позняка, М.Д. Романюка, М.О. Шульги, О.У. Хомри та інших. Серед авторів, які досліджували фактори, що зумовлюють територіальну мобільність, можна виділити Ю. Веніге (*Yu. Venyige*), Е. Йожа (*E. Jozsa*), Л. Г'єтваї (*L. Gyetvai*), С.Ю. Рощина (*С.Ю. Роцин*), А.І. Рофе (*А.И. Рофе*), В.І. Переведенцева (*В.И. Переведенцев*).

Проведений аналіз досліджень і вкладу вчених у розробку теорії територіальної мобільності виявив існування невирішених питань у сфері комплексного дослідження цього процесу в умовах ринкової економіки, вивчення тенденцій та особливостей територіальної мобільності молоді на регіональному рівні. Недостатньо розробленою залишається взаємодія регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, виконавчих комітетів, об'єднаних територіальних громад і соціальних інститутів щодо підготовки молоді до свідомого вибору професії з урахуванням сучасних ринкових умов і потреб ринку праці. Крім того, для ефективного управління процесом територіальної мобільності молоді найактуальнішим є вивчення соціально-трудових цінностей молоді, а також потенційної та реалізованої територіальної мобільності молоді з метою побудови ефективної міграційної, молодіжної та соціальної політики в Україні та підвищення ефективного використання молодіжного трудового потенціалу в регіонах країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до планів науково-дослідних робіт

Інституту демографії та соціальних досліджень ім. В.М. Птухи НАН України на 2015–2018 рр. за темами: «Довгострокові наслідки зовнішніх трудових міграцій населення України: методологія та практика оцінювання», де зроблено оцінку впливу трудових міграцій на довгостроковий демографічний розвиток та розвиток ринку праці України (ДР №0112U006753); «Інтеграція іммігрантів, трудових мігрантів та внутрішньо переміщених осіб в Україні» (ДР №0115U004584), у рамках якої здійснено оцінку територіальної мобільності молоді.

Результати зазначених науково-дослідних робіт, що отримані особисто автором, відображені в наукових статтях, які наведено у списку публікацій.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є удосконалення теоретичних положень, виявлення тенденцій і особливостей територіальної мобільності молоді в сучасних економічних і політичних умовах та розробка рекомендацій, які спрямовані на регулювання цього процесу як в окремих регіонах, так і в Україні в цілому. Для досягнення сформульованої мети було окреслено такі завдання:

- узагальнити теоретичні підходи до визначення економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність», «мобільність робочої сили»;

- розробити класифікацію мобільності, визначити поняття «територіальна мобільність молоді», виділити фактори, що впливають на цей процес на кожному економічному рівні;

- визначити основні методичні підходи до оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді;

- проаналізувати напрями й обсяги внутрішньої та зовнішньої міграції в Україні, її тенденції та чинники, що сприяють змінам інтенсивності територіальної мобільності молоді, виявити рівень реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді;

- виявити та систематизувати фактори формування міграційних настанов молоді та вплив територіальної мобільності на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів;

- здійснити прогнозування територіальної мобільності молоді та визначити наслідки цього процесу для країн-донорів та країн-реципієнтів;

- сформулювати рекомендації з регулювання процесу територіальної мобільності молоді та комплекс заходів, що сприятимуть ефективному використанню молодіжного трудового потенціалу на національному, регіональному рівнях та рівні об'єднаних територіальних громад.

Об'єктом дослідження є процес територіальної мобільності молоді на національному, регіональному рівнях та рівні територіальних громад.

Предметом дослідження є тенденції та особливості територіальної мобільності молоді в сучасних умовах в Україні та за її межами.

Методи дослідження. Теоретичними та методологічними засадами дослідження є праці вітчизняних і закордонних вчених у сфері економіки праці, сучасної економічної теорії та економічної соціології; фундаментальні монографічні роботи й дисертаційні дослідження, які присвячені питанням

територіальної мобільності; матеріали періодичних видань, а також міжнародних і всеукраїнських конференцій.

У процесі дослідження використано: аналітичний метод – для збирання, обробки й систематизації наукової інформації щодо економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили», вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу – при узагальненні типів, видів і форм мобільності, при дослідженні наукових підходів до оцінювання територіальної мобільності молоді; індукції та дедукції – для обґрунтування факторів, що впливають на процес територіальної мобільності на кожному економічному рівні; системно-структурний аналіз – для аналізу напрямів й обсягів міграції; статистичний та економічний – для аналізу рівня реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді; абстрактно-логічний метод – для формування висновків дослідження; соціологічний – для проведення всеукраїнського опитування молоді та експертного опитування.

Інформаційну базу дослідження складають матеріали Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики України, Державної міграційної служби України; законодавчі та нормативні акти України; результати соціологічних досліджень Державного інституту сімейної та молодіжної політики, інших установ та організацій, експертного опитування, яке проведено автором.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних і науково-методичних положень у сфері територіальної мобільності молоді, пошуку шляхів регулювання даного процесу. Найбільш вагомими результатами роботи, що характеризують наукову новизну, є такі:

вперше:

здійснено прогнозування територіальної мобільності молоді на основі поєднання результатів всеукраїнського опитування молоді та експертних інтерв'ю; це дало змогу дійти висновку, що найближчі п'ять років зовнішня і внутрішня міграція української молоді буде зростати, та виявити наслідки міграції молоді для країн-донорів і країн-реципієнтів молодіжного трудового потенціалу;

удосконалено:

теоретичні підходи до трактування економічних категорій «міграція», «трудова міграція», «мобільність», «трудова мобільність», «мобільність робочої сили», що дало змогу розмежувати поняття «міграція» і «мобільність». Міграція трактується як фактичне переміщення населення за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін або назавжди, а термін «мобільність», по-перше, як потенційну готовність індивіда до зміни свого соціального або територіального статусу, по-друге, як синонім слова «переміщення». Виділено стадії мобільності і на цій основі розроблено модель реалізації територіальної мобільності молоді;

класифікацію мобільності за основними типами, видами та формами, що дало змогу дати авторське визначення терміну «територіальна мобільність молоді» як потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної групи осіб 14–34 років через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що

спричинене специфічними факторами, які властиві саме цій віковій категорії;

систематизацію факторів, які впливають на територіальну мобільність молоді, зокрема, виокремлено суб'єктивні та об'єктивні фактори (які включають фактори умов і фактори структури), а також стимулюючі (до яких належать економічні, інформаційно-комунікаційні та фактор наявності міграційних потоків) та стримуючі фактори територіальної мобільності молоді (демографічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні та інституційні);

дістали подальшого розвитку:

підходи до вимірювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді, які ґрунтуються на комплексному аналізі інформаційного забезпечення та різних методах соціологічних досліджень; це дало змогу виявити прогалини в інформаційному забезпеченні аналізу територіальної мобільності молоді;

основні напрями регулювання територіальної мобільності молоді, які полягають у поєднанні методів прямого та непрямого впливу; сформовано механізм регулювання територіальної мобільності молоді, спрямований на збереження та розвиток українського молодіжного трудового потенціалу на національному, регіональному рівнях та на рівні об'єднаних територіальних громад.

Практична значимість дослідження. Основні положення й висновки, які включені у роботу, розширюють уявлення про розвиток процесу територіальної мобільності молоді й вносять певний вклад в удосконалення теорії мобільності в сучасних економічних умовах. Запропоновані у дисертації висновки та рекомендації, що мають прикладний характер, використані при розробці проекту Національних показників молодіжної політики Міністерства молоді та спорту, при підготовці Щорічних доповідей Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні впродовж 2013–2016 рр. та інших інформаційних матеріалах (довідка № 4964/3 від 09.06.2017). Матеріали та результати дослідження впроваджено до освітнього процесу Факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова під час розробки програм, лекційних і семінарських занять з дисципліни «Менеджмент соціально-педагогічної діяльності» та «Соціальна молодіжна політика» (довідка від 13.06.2017). Рекомендації з регулювання територіальної мобільності молоді та комплекс заходів, що сприятимуть ефективному використанню молодіжного трудового потенціалу, були використані Комунальною установою виконавчого органу Київської міської ради «Київській молодіжний центр» при розробці програм, проведенні конкурсів, заходів та інших форм роботи з молоддю у сфері молодіжної політики (довідка №286 від 12.06.2017).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійних наукових досліджень, в якій викладені наукові ідеї автора. Наукові розробки, результати, висновки та рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, прикладні результати, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, узагальнені в

опублікованих працях, а також доповідях міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференцій: II Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва» (м. Тернопіль, Україна, 20–21 жовтня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік» (м. Львів, 31.03.2016); II Міжнародній науково-практичній конференції «Весняні наукові читання» (м. Київ, 28.04.2016); XII Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Розвиток науки у XXI столітті» (м. Харків, 16.04.2016); Міжнародному науково-практичному семінарі «Економічна сек'юритологія в умовах глобальних трансформаційних процесів» (м. Київ, Україна, 28.09.2016).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць загальним обсягом 6,7 друк. арк., з яких особисто автору належить 6,5 друк. арк. З них 4 статті у наукових фахових виданнях України обсягом 2,9 друк. арк., 2 статті у наукових міжнародних виданнях, включених до наукометричних баз даних, обсягом 1,1 друк. арк., 5 тез наукових доповідей обсягом 1,5 друк. арк. та 2 статті в інших виданнях обсягом 1,0 друк. арк.

Структура та об'єм дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел і додатків. Основний текст роботи викладено на 192 сторінках машинописного тексту, містить 17 таблиць, 36 рисунків. Список використаних джерел налічує 266 найменувань на 28 сторінках, 10 додатків розміщено на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У розділі 1 «**Теоретико-методологічні підходи до дослідження територіальної мобільності молоді**» узагальнено теоретичні підходи до трактування економічних категорій «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили», що дало змогу їх диференціювати. Виявлено два основних тлумачення терміну «мобільність»: по-перше, це потенційна готовність індивіда до зміни свого соціального або територіального статусу; по-друге, як синонім слова «переміщення». В окремих дослідженнях здійснено заміщення поняття «мобільність» на «міграція», а згодом і виокремлено міграцію як одну з форм мобільності – територіальну (географічну).

Однією з умов визначення поняття «міграція» є зміна місця постійного проживання, що дало змогу трактувати міграцію як фактичне переміщення населення за межі будь-якої адміністративно-територіальної одиниці зі зміною місця проживання на певний термін або назавжди. Тобто поняття «міграція» не включає такі стадії міграційного процесу, як формування готовності до міграції та інтеграцію й адаптацію мігранта в місці переміщення, а включає тільки процес переміщення суб'єкта даного процесу, що стало одним з принципів розмежування понять «міграція» і «мобільність».

Спираючись на теорію відтворення населення та визначення такої соціально-демографічної групи населення, як молодь, виділено три основні типи мобільності молоді: демографічну, соціальну, територіальну. Дано визначення територіальної мобільності молоді як процесу потенційного або реалізованого

переміщення соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 років через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений специфічними чинниками, властивими саме цій віковій категорії.

Здійснено класифікацію територіальної мобільності за видами залежно від мети (освітня, трудова, культурна, шлюбно-сімейна, інвестиційна); за підтипами відповідно до критеріїв соціальної стратифікації (вертикальна, горизонтальна, дауншифтинг), відстані (внутрішньорегіональна, міжрегіональна, міждержавна), соціально-економічного типу поселення (місто-місто, місто-село, село-село, село-місто), тривалості (постійна, тимчасова), повторюваності (одинична, повторювана, епізодична), способу реалізації (реальна, віртуальна); за формами залежно від причин переміщення (добровільна, вимушена, примусова), кількості осіб (індивідуальна, групова, сімейна), способу керованості (організована, неорганізована, ланцюгова) та правового статусу (легальна, нелегальна).

Виявлення стадій територіальної мобільності, послідовності ухвалення рішення молоддю про територіальне переміщення дало змогу сформувати модель реалізації територіальної мобільності молоді (рис. 1).

Рис. 1. Модель реалізації територіальної мобільності молоді

Джерело: упорядковано автором.

Застосування системного підходу до дослідження факторів територіальної мобільності молоді дало змогу виділити суб'єктивні та об'єктивні фактори (фактори умов і фактори структури) (рис. 2).

Вивчено та проаналізовано систему інформаційного забезпечення оцінювання територіальної мобільності молоді, де основними джерелами інформації визначено поточний облік мігрантів, перепис населення, вибіркове обстеження домогосподарств, інші джерела даних статистичної інформації, обстеження підприємств із питань статистики праці, адміністративні статистичні дані, державні та відомчі реєстри, соціологічні дослідження. Для вимірювання реалізованої територіальної мобільності молоді використовуються сальдо міграції, коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, загальний коефіцієнт міграційного приросту, коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, коефіцієнт інтенсивності чистої міграції. За результатами соціологічних досліджень визначається рівень реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді.

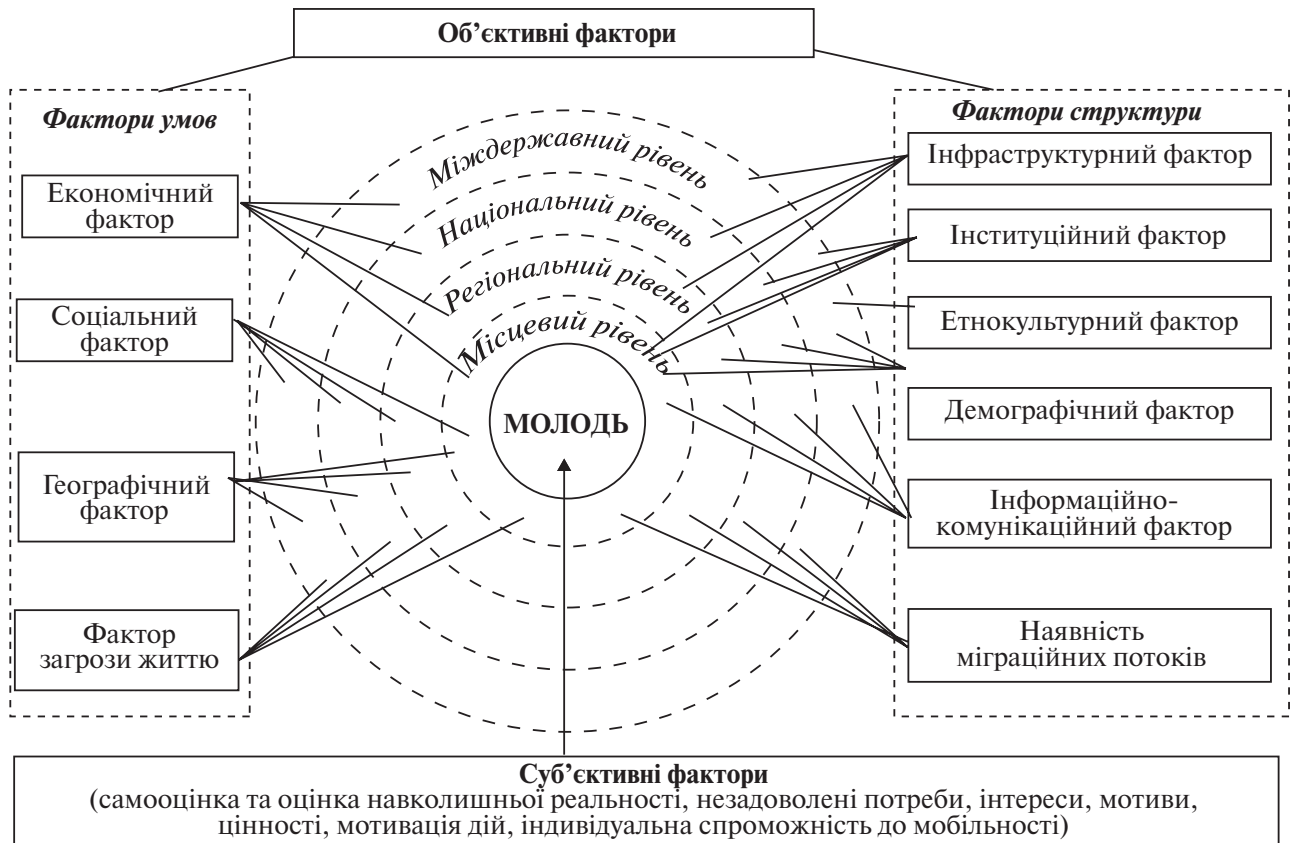

Рис. 2. Класифікація основних факторів, що впливають на територіальну мобільність молоді на різних рівнях

Джерело: упорядковано автором.

З'ясовано, що більшість джерел інформації щодо міграційних переміщень дають змогу оцінити територіальну мобільність молоді, проте деякі джерела мають певні вікові та регіональні обмеження. Також немає офіційної інформації щодо кількості студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти; чисельності молоді, яка після здобуття освіти або стажування за кордоном повернулася до України або залишилася за кордоном; розподілу студентів ВНЗ за типом поселення тощо.

У розділі 2 «**Особливості територіальної мобільності молоді та її вплив на ринок праці в Україні**» проведено аналіз об'єктивних передумов територіальної мобільності молоді в Україні та за її межами; виділено п'ять етапів розвитку цього процесу. Для першого етапу характерним є різкий спад сальдо міграції як молоді, так і всього населення. Загальний міграційний оборот серед усього населення залишався досить високим, а питома вага молоді в загальному обороті становила майже половину усього населення. Знизилася міжрегіональна і внутрішньорегіональна міграція молоді, більшість населення повернулася до свого звичайного сільського життя. Другий етап розвитку територіальної мобільності характеризувався вимушеною незайнятстю у вигляді зареєстрованого та прихованого безробіття, появою тіньового й кримінального бізнесу, поширенням нелегальної трудової міграції. З 1994 р. спостерігалось

перевищення кількості вибулих з України над кількістю прибулих майже у два рази. Починаючи з 1995 р. збільшилася частка молоді серед трудових мігрантів, зросла частка осіб, які мають робітничі професії, відбулося переважання мешканців малих міст і сіл. Зменшилися обсяги міжрегіональної міграції, проте сальдо міграцій сільської молоді залишилося від'ємним.

Під час третього етапу розвитку міграційних процесів ухвалені нові редакції практично усіх законів, які регулюють питання міграції, а також розподілені функції між органами державної влади з вирішення цих питань. Масштаби міграційних втрат населення України різко скоротилися, відбулося зменшення кількості вибулих з України та збільшення кількості прибулих, міграційний приріст залишався від'ємним серед населення до 2005 р., а серед молоді – до 2006 р. Обсяги внутрішньої міграції молоді дещо зросли, при тому, що цей показник серед загального населення майже не змінився. Упродовж четвертого періоду сальдо міграції зростало повільними темпами, причому сальдо міграції молодих чоловіків перевищувало подібний показник серед молодих жінок майже удвічі. У внутрішніх міграційних потоках продовжувався перерозподіл між сільським і міським населенням на користь міст.

У 2014 р. в Україні виникла нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, що дає змогу виділити п'ятий етап розвитку територіальної мобільності. У цей період відбулося зниження міграційного сальдо серед усіх потоків міграції як молоді, так і всього населення.

Проведений аналіз основних показників міграції в Україні та за її межами свідчить, що молодь є наймобільнішою категорією населення порівняно з іншими віковими групами. У 2016 р. сальдо міждержавної міграції молоді в Україні дещо знизилося порівняно з попередніми роками. Серед молоді скоротилася кількість прибулих і вибулих, причому кількість прибулих віком 15–34 роки у 2016 р., порівняно з 2014 р., зменшилася майже втричі. Знизилася питома вага молоді в загальному обороті населення. Серед прибулих і вибулих віком 15–35 років у зовнішніх потоках міграції переважали чоловіки віком 20–24 і 25–29 років, тоді як у внутрішніх територіальних переміщеннях – молоді жінки. Серед сільської молоді обох статей показники вибуття та прибуття значно нижчі, ніж серед міської молоді. Серед молодих жінок з сільської місцевості показник вибуття з України в останні роки поступово зріс, а серед міських молодих жінок – знизився. Якщо до 2015 р. в Україні переважав приїзд іноземних студентів над виїздом українських студентів на навчання до інших країн, то наступні роки кількість українських студентів, які виїхали за кордон на навчання, перевищила кількість іноземних студентів в українських закладах освіти.

Обсяги внутрішньої міграції в Україні у 2016 р., порівняно з 2014 р., знизилися. Серед сільської молоді у молодшій віковій групі у цей період сальдо міграції у 2015 р. залишалося від'ємним, у віці 20–24 роки цей показник мав додатне значення, що свідчить про часткове повернення навчальних мігрантів до сільської місцевості. Найбільш привабливими для молоді були м. Київ, Київська, Харківська і Одеська області, де зафіксовано значне перевищення інтенсивності

прибуття вікової групи населення 15–35 років над масштабами вибуття, тому що у цих регіонах існує більше можливостей для працевлаштування, привабливіші умови оплати праці та найбільша концентрація населення. Одеська область дещо втратила свої позиції як регіон притягання, проте там поки що кількість прибулих перевищує кількість вибулих. Знизилася інтенсивність внутрішньої міграції молоді у Рівненській і Сумській областях.

За результатами соціологічних досліджень виявлено, що міська молодь більш схильна до зовнішньої та міжрегіональної територіальної мобільності, тоді як у внутрішньорегіональних переміщеннях частка міської та сільської молоді є однаковою. Серед п'яти укрупнених регіонів України найбільша територіальна мобільність як внутрішнього, так і зовнішнього характеру виявлена серед молоді, яка мешкає на Заході та м. Києві, а найменша внутрішня територіальна мобільність – серед молоді Півдня і Сходу країни. Молодь Півдня, Центру та Сходу України частіше за інших виїздила до Росії, тоді як молодь західних областей – до Польщі. За межами свого населеного пункту працює 23% зайнятої молоді, 3% – працює за кордоном. Серед тих молодих людей, хто працює за межами свого населеного пункту, більша частка здійснює щоденні поїздки на роботу, чверть – декілька разів на тиждень. Більша частка працюючої в іншому населеному пункті молоді виїздить на роботу до обласних центрів своєї області, менша частка – до районних центрів або до іншого міста своєї області та до м. Києва.

Дослідження впливу територіальної мобільності молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів дало змогу виявити низку його позитивних і негативних наслідків. Одним з основних наслідків територіальних переміщень молоді є зміна демографічної ситуації. Там, де відбувається приток молоді, має місце омолодження структури населення, а в місцевостях, з яких виїздить молодь, спостерігається старіння населення. Зі збільшенням віку зростає частка молоді в містах (певне зростання частки міської молоді відбувається у віці 19–22 років, друга хвиля починається з 25 років і до 34 років), а частка молоді в сільській місцевості зменшується. Для міста Києва, Дніпропетровської, Харківської, Одеської, Львівської та Київської областей характерна відкладена народжуваність: коефіцієнт народжуваності в цих областях у віковій групі 25–29 років є вищим, ніж серед 20–24-річних жінок, тоді як в інших областях спостерігається переважання коефіцієнту народжуваності серед жінок віком 20–24 роки над показниками інших вікових груп.

Освітня міграція, до якої переважно залучається молодь, відіграє вагомий роль у розвитку людського потенціалу та економіки країни або регіону приймання: збільшуються фінансові надходження у формі оплати за навчання та податкові надходження до бюджету; зростає попит на освітні послуги, що призводить до інтеграції закладів освіти у міжнародну освітньо-наукову систему; зростає інноваційна складова освіти. Перехід студентів з ринку освітніх послуг на ринок праці продукує висококваліфікованих спеціалістів для країн або регіонів приймання, а неповернення молоді до країн або регіонів походження студентів призводить до втрати інтелектуального та трудового потенціалу.

Аналіз диференціації внутрішнього регіонального продукту по регіонах України дав змогу виявити, що, чим вища територіальна мобільність молоді в регіоні, тим вищим буде внутрішній регіональний продукт у розрахунку на душу населення цього регіону. Висока територіальна мобільність молоді з метою працевлаштування до країн або регіонів-реципієнтів сприяє підвищенню концентрації трудового потенціалу та розвитку виробничого комплексу регіону або країни, а відтік молоді знижує напруженість на ринку праці. Якщо молодь працює за кордоном за спеціальністю, то як позитивний наслідок від цього можна очікувати підвищення її професійної кваліфікації, але виконання низькокваліфікованої роботи призводить до часткової або повної декваліфікації. Зовнішня територіальна мобільність молоді з метою працевлаштування може збільшувати грошові перекази мігрантів на батьківщину, стимулювати зростання національної економіки у короткостроковій перспективі, а в довгостроковій перспективі – розвивати малий бізнес, соціальну та житлову інфраструктуру.

У розділі 3 «**Регулювання процесу територіальної мобільності молоді**» здійснено прогнозування територіальної мобільності молоді на підставі аналізу результатів соціологічних досліджень серед молоді та експертного опитування. Проведений аналіз дав змогу зробити висновок, що найближчі п'ять років буде зростати як зовнішня, так і внутрішня територіальна мобільність молоді.

Результати соціологічних досліджень свідчать, що рівень потенційної територіальної мобільності молоді за останні роки зріс (у 2015 р. – 25% молоді віком 15–34 роки, у 2017 р. – 39,6%). Найчастіше хотіли б переїхати мешканці Дніпропетровської, Луганської та Житомирської областей, найрідше – мешканці Волинської, Закарпатської, Полтавської, Рівненської та Київської областей. Майже половина молоді віком 15–34 роки, яка хотіла б виїхати зі свого населеного пункту, бажає виїхати за межі України, а третина – до іншого населеного пункту в межах країни. Останніми роками значно зросла частка молоді, яка бажає переїхати до країн Європейського Союзу або до інших країн, а частка бажаючих переїхати в межах України скоротилася. Молодь віком 15–19 років переважно бажає переїхати до іншої місцевості в Україні, а молодь віком 20–24 та 25–29 років – до країн Європейського Союзу. Зі збільшенням розмірів населеного пункту зростає міждержавна потенційна територіальна мобільність молоді, а внутрішня потенційна територіальна мобільність є пропорційно вищою в селах та малих містах. Молоді чоловіки виявляють більше бажання переїхати до інших країн, тоді як до іншої місцевості в Україні частіше бажають переїхати молоді жінки. Молодь більш схильна до тимчасових міграцій, тільки 4,3% молодих осіб віком 15–34 роки у 2016 р. планують емігрувати з України найближчим часом, 7,7% можливо хотіли б навчатися та 20,4% попрацювати за кордоном, але потім повернутися. Причинами територіальної мобільності молоді як у межах країни, так і за кордон переважно є економічні фактори: можливість заробити гроші, бажання покращити житлові умови, бажання мати постійну роботу та стабільний дохід. Також еміграційні настрої молоді формує ситуація, яка склалася на сході України – тимчасова окупація АР Крим, м. Севастополь та окремих районів Донецької і Луганської областей.

Експертне опитування дало змогу виявити, що основним характером зовнішньої міграції української молоді найближчі роки буде навчання за кордоном. Освітня міграція молоді надалі буде переходити у трудову, а можливо й отримання громадянства тієї країни, до якої виїздила молодь. Також буде зростати трудова міграція, особливо це стосується висококваліфікованих спеціалістів технічних спеціальностей. Лібералізація візового режиму з Україною буде сприяти виїзду молоді за кордон з метою навчання та працевлаштування, а також з метою подорожей. У майбутньому буде переважати європейський напрямок, який розшириться за рахунок таких країн, як Німеччина, Франція, Велика Британія. Зберігатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання і працевлаштування. Децентралізація влади, яка відбувається останніми роками в Україні, може активізувати виїзд молоді з малих сіл і невеликих селищ до центрів об'єднаних територіальних громад, де зосереджена інфраструктура та більшість промислового комплексу. Молодь центральних регіонів буде їхати до м. Києва, південних – до м. Одеси, східних – до м. Харкова, західних – до м. Львова.

Аналіз експертних інтерв'ю дав змогу скласти рейтинг основних *факторів, які стимулюють міграцію молоді з України або з окремих її регіонів*. Перші п'ять позицій займають економічні фактори: низька заробітна плата, бажання підвищити власний матеріальний добробут, низький рівень економічного розвитку регіону або країни, безробіття, відсутність роботи за фахом. Не менш важливими факторами є наявність міграційних зв'язків і доступність інформації про майбутнє місце переміщення. Серед *факторів, які стримують міграцію молоді з України або з окремих її регіонів*, перш за все, варто виділити економічний (відсутність коштів на переїзд) та демографічний (сімейний стан і наявність дітей) фактори, а також фактор міграційних мереж і інформаційно-комунікаційний фактор. Основними *факторами в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стимулюють міграцію молоді з України або з окремих її регіонів*, є економічний (високий економічний розвиток, високий рівень життя, попит на робочу силу, низька вартість навчання та вища заробітна плата в місці прибуття порівняно з місцем вибуття), соціальний (соціальні гарантії, високий рівень медичного обслуговування) та географічний (близьке розташування). Стимуляторами територіальної мобільності молоді також виступають суб'єктивні фактори (можливість самовизначення та особистого розвитку, а також бажання дати краще майбутнє своїм дітям). *Факторами в країнах- або регіонах-реципієнтах, які стримують міграцію молоді*, є міграційна політика країни-реципієнта; відсутність достатньої інформації про установи/організації, які допомагають мігрантам отримати роботу, пройти навчання або пристосуватися в місці призначення; невідповідність освіти та рівня кваліфікації; жорстке податкове та правове законодавство; відсутність можливостей підтримувати зв'язки з родичами/близькими.

Вплив на фактори територіальної мобільності молоді має здійснюватися через створення сприятливих умов у місці вибуття для стримування молоді на основному місці проживання або у місці прибуття для залучення на ці території певних категорій населення. Це має бути цілеспрямована діяльність системи

інститутів з метою ефективного регулювання процесу територіальної мобільності з урахуванням прогнозу міграційних переміщень молоді та факторів, що впливають на ці процеси.

Здійснено систематизацію інститутів, які беруть участь у формуванні настанов молоді на здійснення територіальної мобільності, що дало змогу виділити формальні та неформальні інститути та визначити функції кожного з них (табл. 1).

Таблиця 1

**Основні функції соціальних інститутів,
які регулюють процес територіальної мобільності молоді**

Інститути		Функції
ФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ		
Інститути права	Інститут нормативно-правових актів і законів	Законодавча, правоохоронна, регулююча, контролююча
	Інститут громадянства	Виконавча, регулююча, контролююча
	Інститут реєстрації	Виконавча, правоохоронна, регулююча, контролююча
	Інститут міжнародно-правового регулювання міграційних потоків	Правоохоронна, регулююча, контролююча
	Інститут репатріації	Правоохоронна, регулююча
	Інститут інтеграції та асиміляції	Правоохоронна, регулююча
	Інститут заборони дискримінації	Правоохоронна, регулююча, контролююча
Інститути ринку праці	Інститути, які надають послуги з працевлаштування	Стимулююча, соціальна, регулююча, інформаційна, освітня, суспільного поділу праці, посередницька
	Інститут міжнародних структур та організацій в Україні	Регулююча, посередницька, соціальна, правозахисна
	Інститут ліцензування посередницької діяльності із працевлаштування за кордоном	Посередницька, контролююча
	Інститут профспілок	Правозахисна, представницька, культурно-виховна, нормативна, контролююча
Інститути соціального забезпечення	Інститут освіти та науки	Освітня, інформаційна, професійно-економічна, інтегруюча
		Соціальна, науково-дослідна, інноваційна, виховна, соціальної селекції, стимулююча
	Інститути медицини	Соціальна, інформаційна, регулююча
	Інститути ринку житла	Соціальна, адаптаційна, економічна
Інститути культури		Творча, інформаційна, ціннісно-нормативна, комунікативна, світоглядна, адаптаційна, соціальна
Інститути масових комунікацій		Інформаційна, освітня, соціальна, адаптаційна
НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ		
Інститут міграційних мереж		Інформаційна, соціальна, адаптаційна, комунікативна
Інститути звичаїв, традицій, цінностей, моралі	Інститут взаємовідносин на ринку праці	Регулююча, адаптаційна, комунікативна, соціальна
	Інститут дискримінації	Комунікативна, соціальна

Джерело: узагальнено автором.

З'ясовано, що обґрунтована державна та регіональна політика із регулювання територіальної мобільності молоді має передбачати створення вищевказаних соціальних інститутів. Узгодження політики регулювання на національному рівні з політикою на місцевому рівні забезпечує найбільш взаємне задоволення інтересів і потреб молоді, що буде сприяти підвищенню готовності та здатності молоді до територіальної мобільності та ефективному перерозподілу інтелектуального та трудового потенціалу країни.

Головним інструментом державної політики щодо регулювання процесу територіальної мобільності молоді є міграційна та молодіжна політики. Задля ефективного регулювання процесу територіальної мобільності молоді необхідною є розробка плану дій щодо вдосконалення регулювання територіальної мобільності молоді, якою включає завдання, напрями, принципи та інструменти. Державне регулювання територіальної мобільності молоді здійснюється через методи прямого та непрямого впливу, які мають певний комплекс інструментів впливу. Вивчення форм, методів та інструментів державного регулювання територіальної мобільності молоді дало змогу сформулювати механізм регулювання цього процесу, де певні інструменти системи регулювання можуть реалізовуватися виключно на національному рівні, інші – тільки на регіональному чи місцевому рівнях, а є такі, що можуть реалізуватися на всіх рівнях регулювання.

З огляду на необхідність підвищення ефективності перерозподілу трудового потенціалу України, в даному дослідженні було виокремлено основні напрями впливу на територіальну мобільність молоді на національному, регіональному рівнях та рівні об'єднаних територіальних громад. Розроблено рекомендації з регулювання процесу територіальної мобільності молоді та комплекс заходів, що сприятимуть ефективному використанню молодіжного трудового потенціалу на всіх економічних рівнях. Вивчення даної проблематики дало змогу дійти висновку, що ефективне регулювання процесу територіальної мобільності сприяє економічному розвитку регіону та країни, ефективному перерозподілу трудового та інтелектуального потенціалу, зниженню напруги на ринку праці регіону або країни вибуття, а також підвищенню конкурентоспроможності молоді.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове бачення розвитку теоретико-методичних засад дослідження тенденцій та особливостей територіальної мобільності молоді в Україні, проведено оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді та на цій основі обґрунтовано напрями регулювання цього процесу. Результати дисертаційної роботи дали змогу зробити такі висновки:

1. Аналіз концептуальних підходів до понять «міграція», «трудова міграція», «мобільність», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили» дав змогу здійснити їх диференціацію. Принцип розмежування понять «міграція» і «мобільність» спирається на той факт, що міграція не включає такі стадії переселенського процесу, як формування готовності до міграції та інтеграцію й адаптацію мігранта в місці переміщення. На основі систематизації та

узагальнення методичних підходів до структурної класифікації мобільності виділено основні типи, види та форми мобільності, де виокремлено таку економічну категорію, як «територіальна мобільність». Визначення категорії «молодь» дало змогу трактувати термін «територіальна мобільність молоді» як процес потенційного або реалізованого переміщення соціально-демографічної групи осіб віком 14–34 роки через кордони адміністративно-територіальних одиниць на певний термін часу зі зміною або без зміни постійного місця проживання, що спричинений специфічними чинниками, які властиві саме цій віковій категорії.

2. Виділення стадій просторового переміщення та дослідження послідовності прийняття рішень про міграцію дало змогу сформувавши модель реалізації територіальної мобільності молоді. Цей процес формується під впливом низки факторів, серед яких можна виокремити суб'єктивні та об'єктивні. До об'єктивних належать фактори умов (економічний, соціальний, природно-географічний, фактор загрози життю) і фактори структури (інфраструктурний, інституційний, етнокультурний, демографічний, інформаційно-комунікаційний, фактор міграційних потоків). З'ясовано, що кожна з цих груп факторів має певний набір ознак, які можуть бути як схожими на всіх економічних рівнях, так і відрізнятися в залежності від того, на якому економічному рівні (національному, регіональному чи рівні об'єднаних територіальних громад) відбувається процес територіальної мобільності молоді.

3. Встановлено, що науково-методичне забезпечення оцінювання реалізованої та потенційної територіальної мобільності потребує подальшого доопрацювання, яке полягає в удосконаленні: методики кількісного оцінювання реалізованої територіальної мобільності молоді, яка ґрунтується на розрахунку показників міграції та трудової міграції; системи інформаційного забезпечення оцінювання територіальної мобільності молоді; системи збору статистичної інформації про міжнародну міграцію для отримання найповнішого відображення міграційних процесів в Україні, а особливо працевлаштованої за кордоном молоді. Також необхідним є впровадження збору інформації про кількість студентів з України, які проходять навчання або стажування в іноземних закладах освіти; чисельність молоді, яка після здобуття освіти або стажування за кордоном повернулася до України або залишилася за кордоном. Потребує доопрацювання збір інформації щодо регіонального розподілу студентів, які навчаються в закладах вищої та професійної освіти, залежно від регіону вибуття та типу поселення (особливо по сільській місцевості).

4. Аналіз міграційних процесів, які відбувалися в Україні за роки незалежності, дав змогу виокремити п'ять періодів розвитку процесу територіальної мобільності молоді, кожен з яких характеризується певними особливостями, напрямками та інтенсивністю територіальних переміщень молодого покоління. Особливої уваги заслуговує п'ятий період розвитку процесу територіальної мобільності молоді, який розпочався з 2014 р. та триває донині. У цей період в Україні виникла нова хвиля міграції – рух внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованої території; відбулося зниження міграційного сальдо серед усіх потоків міграції; скоротилися міграційні потоки до Російської

Федерації та зросли обсяги міграції до країн Європейського Союзу (особливо до Польщі). Знизилися обсяги внутрішньої міграції, зменшилася кількість вибулих і прибулих в межах країни, а сальдо зареєстрованої міграції залишається додатним, зокрема, внаслідок переміщення населення з тимчасово окупованих територій АР Крим і м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей.

5. Проведені розрахунки показників реалізованої територіальної мобільності молоді в Україні дали змогу виявити, що у 2016 р., порівняно з попередніми роками, знизилася інтенсивність зовнішньої та внутрішньої міграції молоді. У зовнішніх потоках майже в чотири рази зменшився міграційний оборот молоді. Молоді чоловіки більш активно беруть участь у зовнішній міграції, ніж молоді жінки, причому інтенсивність цих процесів зростає у віці 20–24 і 25–29 років. До зовнішніх міграцій більшою мірою залучена міська молодь обох статей, ніж молоді мешканці сільської місцевості. Серед молодих жінок з сільської місцевості рівень вибуття з України за останні роки зріс, а серед міських жінок – знизився. Зросла кількість студентів з України, які навчаються за кордоном (Польща, Німеччина, Канада, Чехія), серед яких переважають мешканці міст та особи віком 18–29 років. Інтенсивність внутрішньої міграції серед молоді у 2016 р. залишилася вищою, ніж серед усього населення. Переважно молодь переміщувалася в межах області, де вона мешкала, дещо менше – до інших областей України. Найінтенсивніша внутрішня міграція молоді спостерігалася до м. Києва, Київської, Дніпропетровської, Львівської, Харківської та Одеської областей, тоді як до Рівненської та Сумської областей інтенсивність міграцій знижувалася. Найбільша територіальна мобільність виявлена серед молоді, яка мешкає в західних областях України та м. Києві, а найменша – серед молоді Півдня і Сходу країни.

6. Дослідження взаємозв'язків територіальної мобільності молоді та інших складових демографічного і соціально-економічного розвитку України та її регіонів дало змогу виявити значний вплив цього процесу на статево-вікову структуру населення, на народжуваність, на сімейні стосунки та соціальний і психічний стан молодого мігранта, на економічний і науково-технічний розвиток, на виробничий комплекс регіону або країни. Територіальна мобільність молоді змінює склад та характеристики економічно активного населення, змінює ситуацію на ринку праці, збільшує навантаження на ринок житла та ринок соціальних послуг. Проведений аналіз експертного опитування щодо впливу територіальної мобільності молоді на розвиток регіонів України та інших країн (як донорів, так і реципієнтів), дав змогу визначити позитивні та негативні наслідки майбутньої міграції молоді та розробити на цій основі ефективні інструменти впливу на процес територіальної мобільності молоді, сформувавши план дій щодо вдосконалення регулювання цього процесу.

7. Прогнозування процесу територіальної мобільності молоді дало змогу дійти висновку, що у найближчі п'ять років будуть зростати обсяги як зовнішньої, так і внутрішньої територіальної мобільності молоді. Серед української молоді виявлено досить високу потенційну територіальну мобільність, яка за останні два роки дещо зросла. Значно підвищилася частка молоді, яка бажає переїхати до

країн Європейського Союзу або до інших країн, а частка бажаючих переїхати в межах країни скоротилася. Зі збільшенням розмірів населеного пункту зростає потенційна міждержавна територіальна мобільність молоді. Молоді чоловіки виявляли більше бажання переїхати до інших країн, тоді як жінки – до іншої місцевості в Україні. Вища потенційна територіальна мобільність зафіксована серед молоді, яка мешкає у Дніпропетровській, Луганській, Житомирській областях, найнижча – у Волинській, Закарпатській, Полтавській, Рівненській і Київській областях. Основними цілями зовнішньої територіальної мобільності молоді в Україні в найближчі роки буде навчання та працевлаштування за кордоном. Щодо внутрішньої міграції молоді, то зберігатиметься тенденція переїзду молоді з сільської місцевості та малих міст до великих міст та обласних центрів з метою навчання та працевлаштування, а в межах об'єднаних територіальних громад виникне переміщення молоді до їхніх центрів, де зосереджена інфраструктура та більшість промислового комплексу. Попри високу потенційну територіальну мобільність серед молодого покоління, її перехід в реалізовану форму спроможна здійснити не кожна молода людина, чому сприятимуть суб'єктивні та об'єктивні фактори. Аналіз факторів, які можуть стимулювати або стримувати міграцію молоді, дав змогу виявити, що головними чинниками територіальної мобільності молоді є економічні та соціальні, а інформаційно-комунікаційні та інфраструктурні є другорядними.

8. На основі дослідження інституційного та законодавчого забезпечення процесу територіальної мобільності молоді здійснено класифікацію інститутів, які сприяють процесу територіальної мобільності молоді, визначено основні функції кожного з них. Виявлено, що використання у повному обсязі ресурсів цих інститутів буде сприяти переміщенню молоді до потрібних регіонів, подальшому розвитку та ефективному використанню молодіжного людського потенціалу в Україні.

9. З'ясовано, що основними напрямками попередження відтоку молоді з України є покращення економічного становища населення, вирівнювання темпів розвитку регіонів, залучення інвестицій в економіку, створення умов для започаткування бізнесу та розвиток програм сприятливого податкового клімату. Щодо інших заходів, то тут варто виділити боротьбу з корупцією та стабілізацію ситуації на сході України. Впровадження заходів щодо регулювання процесу територіальної мобільності молоді через розповсюдження інформації про потреби регіональних і національного ринків праці, розвиток ринку доступного житла, застосування стимулів щодо створення нових робочих місць та інноваційних методів працевлаштування (тимчасових або дистанційних) дасть змогу уникнути негативних наслідків впливу територіальної мобільності молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів, а також здійснити ефективний перерозподіл робочої сили на ринку праці регіонів, де існує надлишок робочої сили за окремими спеціальностями, і регіонів, де є нестача робочої сили або робоча сила не відповідає потребам ринку праці.

Таким чином, представлені у дисертації теоретико-методичні розробки розширюють можливості подальших досліджень територіальної мобільності молоді, дають змогу виявити основні напрями її регулювання; визначають нові

підходи до формування політики у напрямку розвитку та збереження молодіжного трудового потенціалу України та її регіонів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. *Тілікіна Н.В.* Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили. Актуальні проблеми економіки. Київ, 2008. № 11(89). С. 185–193 (0,5 д.а.).
2. *Тілікіна Н.В.* Фактори територіальної мобільності робочої сили та їх класифікація. Демографія та соціальна економіка. Київ: Ін-т демогр. та соціальних досліджень, 2008. №2 (10). С. 163–169 (0,6 д.а.).
3. *Тілікіна Н.В.* Аналіз інституційного та законодавчого забезпечення регулювання територіальної мобільності робочої сили. Технологический аудит и резервы производства (Ulrich's Periodicals Director, DRIVER, BASE, Index Copernicus, РИНЦ, ResearchBib, DOAJ, WorldCat, EBSCO, Directory Indexing of International Research Journals, DRJI, OAJI, Sherpa/Romeo, Open Access Articles). 2016. № 4/6(30). С. 18–25 (0,9 д.а.).
4. *Тілікіна Н.* Регулювання процесу територіальної мобільності молоді. Міжнар. Наук. журнал «Економічний дискурс», 2017. №3. С. 55–65 (0,9 д.а.).

Статті у закордонних наукових виданнях

5. *Tilikina N.* Study of Forced Migration as a Major Reason for Internal and External Migration in Ukraine. EUREKA: Social and Humanities (РИНЦ, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, IndianScience.in, Scientific Indexing Services (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR), Index Copernicus (Poland), Google Scholar, WorldCat), 2016. P. 23–28 (0,5 д.а.).
6. *Тілікіна Н.В., Черніченко В.В.* Проблеми зайнятості та територіальна мобільність молоді в Україні. Prosopon, Poland (Central European Journal of Social Sciences And Humanities (CEJSH), BazEkon (BazEkon), Index Copernicus International (ICI)), 2017. №3. p. 130–146 (0,8 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: проведено аналіз аспектів трудової поведінки та трудових орієнтацій молоді, тенденцій зміни праці та мобільності молоді).

Публікації за матеріалами конференцій

7. *Тілікіна Н.В.* Нові виклики зовнішньої і внутрішньої трудової міграції. Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва : матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (20-21 жовтн. 2015 р.). Тернопіль: Крок, 2015. С. 358–360 (0,4 д.а.).
8. *Тілікіна Н.В.* Методологія оцінювання потенційної та реалізованої мобільності робочої сили. Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік: матеріали між нар. наук.-практ. конф. (31.03.2016). Тернопіль: Крок, 2016. С. 33–36 (0,2 д.а.).
9. *Тілікіна Н.В.* Територіальна і трудова мобільність української молоді (за результатами соціологічного дослідження). Сб. статей науч.-инфор. центра «Знание» по матер. XII межд. заоч. науч.-практич. конф.: «Развитие науки в XXI веке». Харьков: науч.-информ. центр «Знание», 2016. С. 41–47 (0,5 д.а.).
10. *Тілікіна Н.В.* Територіальна мобільність робочої сили як об'єкт державного регулювання. Збірник центру наукових публікацій «Велес» за

матеріалами II міжнародної науково-практичної конференції: «Весняні наукові читання». Київ: Центр наукових публікацій, 2016. С. 91–96 (0,2 д.а.).

11. *Тілікіна Н.В.* Вплив територіальної мобільності робочої сили молоді на демографічний і соціально-економічний розвиток регіонів України. Економічна сек'юритологія в умовах глобальних трансформаційних процесів: збірник тез Міжн. наук.-практич. семінару. Київ: Компринт, 2017. С. 28–31 (0,2 д.а.).

Статті в інших виданнях

12. *Тілікіна Н.В.* Регулювання процесів зовнішньої та внутрішньої трудової міграції як компонент попередження торгівлі людьми в Україні / Доповідь про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері (за підсумками 2014 р.). Київ: М-во соціал. політики України, Держ. ін-т сімей. та мол. політики, 2015. URL: <http://www.msp.gov.ua/> (0,5 д.а.).

13. *Тілікіна Н.* Мобільність та міграційні настрої молоді / Молодь України – 2017 (результати соціологічного дослідження). Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. С. 32–41 (0,5 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Тілікіна Н.В. Територіальна мобільність молоді: тенденції та напрями регулювання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Київ, 2019.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню територіальної мобільності молоді та її місцю в загальній структурі мобільності. Удосконалено теоретичні підходи до категорій «міграція», «трудова міграція», «трудова мобільність» і «мобільність робочої сили», дано визначення терміну «територіальна мобільність молоді». Систематизовано фактори, що впливають на процес територіальної мобільності молоді на кожному економічному рівні, виділено суб'єктивні та об'єктивні фактори. Досліджено методи вимірювання потенційної та реалізованої територіальної мобільності молоді.

Проаналізовано міграційні процеси, які відбувалися в Україні за роки незалежності. Досліджено рівень реалізованої та потенційної територіальної мобільності молоді. Вивчено вплив цього процесу на демографічний і соціально-економічний розвиток України та її регіонів, визначено позитивні та негативні наслідки для країн-донорів та реципієнтів.

Здійснено прогнозування територіальної мобільності молоді на найближчі п'ять років. Визначено основні фактори, які стимулюють і стримують міграцію молоді в країнах і регіонах-реципієнтах і донорах. Проаналізовано інституційне та законодавче забезпечення регулювання територіальної мобільності молоді, здійснено класифікацію інститутів, виділено функції кожного з них. Розроблено рекомендації з регулювання процесу територіальної мобільності молоді щодо ефективного використання молодіжного трудового потенціалу на національному, регіональному рівнях та рівні територіальних громад.

Ключові слова: територіальна мобільність молоді, міграція, трудова міграція, освітня міграція, міграційна політика, молодіжна політика.

АННОТАЦІЯ

Тиликіна Н.В. Территориальная мобильность молодежи: тенденции и направления регулирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины, Киев, 2019.

Диссертация посвящена вопросам исследования территориальной мобильности молодежи и ее места в общей структуре мобильности. Усовершенствованы теоретические подходы к экономическим категориям «миграция», «трудова миграция», «трудова мобільність» и «мобільність робочей сили», осуществлена классификация мобильности; дано определение термина «территориальная мобильность молодежи». Осуществлен анализ понятий «факторы», «причины», «мотивы» и «явления», сформирована модель реализации территориальной мобильности молодежи, которая состоит из трех этапов: формирование готовности к территориальному перемещению, фактическое территориальное перемещение, интеграция и адаптация молодежи в месте фактического перемещения. Проанализированы факторы, влияющие на процесс территориальной мобильности молодежи, выделены субъективные и объективные факторы (факторы условий и факторы структуры). Систематизированы методы измерения потенциальной и реализованной территориальной мобильности молодежи, проанализировано информационное обеспечение этого процесса.

Проанализированы миграционные процессы, происходившие в Украине за годы независимости, выделено пять периодов развития процесса территориальной мобильности молодежи. Исследован уровень реализованной территориальной мобильности молодежи на межгосударственном и региональном уровнях. Изучено влияние территориальной мобильности молодежи на демографическое и социально-экономическое развитие Украины и ее регионов. Определены положительные и отрицательные последствия процесса территориальной мобильности молодежи для стран-доноров и реципиентов молодежного трудового потенциала. Доказано, что воздействие на факторы территориальной мобильности молодежи должно осуществляться через систему институтов, каждый из которых строит свою политику по регулированию этого процесса на основе распределения функций и формирует стратегические программные мероприятия по эффективному регулированию этого процесса.

Осуществлено прогнозирование территориальной мобильности молодежи на ближайшие пять лет, опираясь на результаты социологических исследований среди молодежи и экспертного опроса. Проанализированы и проранжированы основные факторы, которые могут стимулировать и сдерживать миграцию молодежи в ближайшие пять лет как в странах или регионах реципиентах, так и донорах молодежного трудового потенциала. Проанализировано институциональное и законодательное обеспечение регулирования процесса

территориальной мобильности молодежи, осуществлена классификация институтов, выделены функции каждого из институтов, которые участвуют в регулировании этого процесса. Показано, что главным инструментом государственной политики по регулированию процесса территориальной мобильности молодежи является миграционная и молодежная политики. Выделены основные направления регулирования территориальной мобильности молодежи. Разработаны рекомендации по регулированию процесса территориальной мобильностью молодежи и комплекс мер, способствующих организации и развитию системы эффективного использования молодежного трудового потенциала на национальном, региональном и местном уровнях.

Ключевые слова: территориальная мобильность молодежи, миграция, трудовая миграция, образовательная миграция, миграционная политика, молодежная политика.

ABSTRACT

Tilikina N.V. Territorial Mobility of Youth: Trends and Directions of Regulation. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of the candidate of economic science with the specialization 08.00.07 – demography, labour economics, social economics and policy. – Ptoukha Institute for Demography and Social Studies NAS of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to a study of territorial mobility of youth and its place in the overall structure of mobility. The theoretical approaches to the categories «migration», «labour migration», «labour mobility» and «labour force» are improved; a definition of the term «territorial mobility of youth» is given. The factors influencing the process of territorial mobility of youth at each economic level are systematized; subjective and objective factors are highlighted. The methods of measuring the potential and realized territorial mobility of youth are investigated.

The migration processes having taken place in Ukraine during the years of independence are analyzed. A level of the potential and realized territorial mobility of youth is investigated. The impact of the aforesaid process on the demographic and socio-economic development of Ukraine and its regions has been studied, positive and negative consequences for donor-countries and recipients have been identified.

The prognostication of the territorial mobility of youth for the next five years is carried out. The main factors that stimulate and restrain the migration of youth in countries and regions that are recipients and donors are determined. The institutional and legislative support of regulation of the territorial mobility of youth is analyzed; the classification of institutes is carried out and functions of each of them are allocated. Recommendations on regulation the process of territorial mobility of youth for an effective use of the youth labour potential at the national, regional and local communities' level are developed.

Key words: territorial mobility of youth, migration, labour migration, educational migration, migration policy, youth policy.